

Fatimə Anar qızı Paşazadə⁶⁷
SABİT RƏHMAN DRAMALARINDA METAFORLAR

Bədii təsvir vasitələrinin müəkkəb məcazlar qolunun ən çox yayılmış növlərindən biri metaforadır. Metafor yunan sözüdür, köçürmə deməkdir. Azərbaycan ədəbiyyatşünaslığında metafor sözü istiaərə termini ilə də ifadə olunur. İstiaərə də ərəbcə köçürmə mənasına uyğun gəlir.

Metaforların pragmatikasının öyrənilməsi qədim zamanlardan mövcud olmuşdur. Qədim Yunanıstanda Aristotelin “Ritorika” əsərində dilin ictimai proseslərdə rolu və əhəmiyyəti olduqca aktual idi [1, s. 5].

Əşyanın müəyyən əlamətinin başqa bir əşya, varlıq üzərinə köçürülməsi metafor deyilir. Arandan yaylağa tələsir yağış. Bir əşyanın əlaməti müqayisə əsasında başqa bir əşya üzərinə köçürülmüşdür. Təşbehdə müqayisə olunan tərəflərdən hər ikisi iştirak etdiyi halda, metaforda yalnız birinin adı çəkilir. Metafor lazım olan terminlə əlaqəsi olmayan bir mənanı, anlamı məcazi dillə təsvir etdiyi halda, təşbehdə bir müəyyən əlamətlərə görə özündən daha üstün və qüvvətli bir predmetə bənzədilir. Eyni zamanda, müqayisə olunan tərəflərdən biri atılıb istifadə olunmur, ancaq atılan məfhumun xüsusiyyətləri saxlanılır.

Metaforda əlamətlə onun köçürüldüyü əşya arasında birbaşa bağlılıq olur. Metafora qüvvətli və təsirli bədii təsvir vasitələrindən biridir, fikrin emosionallığına, bədiliyyəinə və təsir qüvvəsinin artmasına çox kömək edir.

“Metaforaların aşağıdakı növləri var:
 Zəhəri cəhətdən oxşarlığa görə yaranan metaforalar. Burada bəzən insana aid olan əlamətlər adi oxşarlıq nəticəsində başqa əşyalara üzərinə köçürülür.

Daxili əlamətlərə görə ortaya çıxan metaforalar. Məsələn, bu zaman müxtəlif heyvan adları daşdıqları əlamətlərə görə insan və ya digər canlılar üzərinə köçürülür.

Metafora daha çox insan və yaxud başqa canlıların xüsusiyyətlərinin əşyaların üzərinə köçürülməsi nəticəsində də meydana çıxır. Bir sıra hallarda isə feillər cənsiz əşya bildiren isimlərlə birləşib metafor yaradır” [2, s. 28].

Metaforalar haqqında bir qədər fərqli məlumatı M. Mustafayevdən başqa M. Umudovanın “Metaforaların pragmatikası” məqaləsindən ala bilərik. “Yazıda və danışmada işlədilan cümələrin implisit və eksplisit pragmatikasının üzə çıxarılmasında rol oynayan üslubi fiqrlardan biri də metaforadır. Ritorik fiqur hesab edilən metaforaların əsas üstünlüyü ondadır ki, onlar məlumatı qəbul edənlərdə fərqli implikasiyalar yaradır. Bu cür implikasiyalar mətni qəbul edənlərin fon biliyinə və kultural freymlərinə uyğun olaraq in ferenasiya və şərf oluna bilər. Mətnlərdə metafor işlədilan məlumatı qəbul edənin mədəni dəyərlərini və üstünlüklərini nəzərə alır və onun dünya görüşlərinin formalaşmasında mühüm rol oynayır” [4, s. 3].

Sabit Rəhmanın dramaturgiyası Azərbaycan ədəbiyyatında özünəməxsus üslubu və ifadə tərzini seçmişdir. Onun komediyalarında dilin bədii imkanlarından geniş istifadə olunur. Əsərlərində metaforik ifadələr cəmiyyətin müxtəlif problemlərini və insan xarakterlərini daha aydın təsvir etməyə kömək edir. S. Rəhmanın obrazlarının dili obrazın fərdi xüsusiyyətlərini açmaqla yanaşı, əsərin ümumi ideyasını da gücləndirir. Onun dramaturgiyasında metaforalar əsasən satira və ironiya kontekstində işlədilir. Xalq danışığı dili və bədii təsvir vasitələrinin harmoniyası yazıcının üslubunu daha cəlbədicə edir. Xüsusilə “Nişanlı Qız”, “Toy” və “Xoşbəxtlər” pyeslərində metaforik ifadələr obrazların daxili dünyasını və cəmiyyətin eynəcərlərini açmaq üçün vasitə kimi çıxış edir. Müəllif metaforalar vasitəsilə cəmiyyətdəki saxta dəyərləri və sosial ədalətsizliyi hədəfə alır. Bəzi obrazlar öz düşüncələrini dolayı yolla ifadə edir, bu da metaforaların rolu da artırır. S. Rəhmanın əsərlərində metaforalar təkcə estetik funksiyaları deyil, həm də tanqidi və psixoloji dərindən irəti gətirən vasitə funksiyasını yerinə yetirir. Onun dili bəzən məcazi, bəzən isə açıq-aydın tanqidi ifadələrlə zəngindir. Metaforalar vasitəsilə müəllif insanların əsl simasını, gizli niyyətlərini və paradoksal vəziyyətlərini açıb göstərir. Metaforalar bəzən gülüş doğursa da, onların arxasında ciddi ictimai məsələlər dayanır. Dramaturq bəzən adi məişət hadisələrini də metaforik çalarlarla təqdim edir ki, oxucu və tamaşaçı onun alt qatında gizlənməyinə dərin mənaları anlasın. S. Rəhman insanın daxili ziddiyyətlərini, mədəni bəhrənlərini və sosial ədalətsizliyi metaforik dillə ustalıqla təsvir edir. Onun əsərlərində bəzən bir cümələliq metafora bütöv bir obrazın xarakterini açmağa kifayət edir. Metaforalar yazıcının yaradıcılığında obrazların xarakterini və dramaturgiyanın ümumi fəlsəfəsini daha yaxşı anlamaq üçün açar rolunu oynayır. S. Rəhmanın dramaturgiyasında metaforalar həm güldürür, həm düşündürür, həm də cəmiyyətə güzgü tutur. Bu baxımdan onun pyeslərindəki metaforik ifadələr dramaturqun bədii dünyagörüşünün və estetik prinsiplərinin mühüm bir hissəsidir.

Bu cümələləri metafor nümunələri ilə davam etdirmək daha məqsədəuyğun olar.

“*Təbiətin qucağından, quslar bu güllərin, çiçəklərin arasında necə yatırılsın, biz də elə*” [3, s. 110].

Bu metafora insanın təbiətlə ahəngini, onun içində tapdığı sakitlik və rahatlığı ifadə edir. S. Rəhmanın komediya üslubunda bu cür obrazlı ifadələr tez-tez istifadə olunur. Bu metafor təbiətin insan həyatına necə mənəvi təsir verərək rahatlıq gətirdiyini vurğulayan güclü bir təsvir təqdim edir. Burada təbiət canlı, şəfqətli bir varlıq kimi göstərilir, qusların çiçəklər arasında mürgülməsi isə səssiz bir ahəngin rəmzinə

çevrilir. Təbiətin “qucaq” kimi verilməsi ona insanlaşdırılmış, isti və doğma bir obraz qazandırır.

“*Budur, kərimin ölüsünü stansiyada uzadıblar, bir aydır basdıran yoxdur*” [3, s. 232].

Bu metafor nümunəsində S. Rəhman cənsiz bir əşyanın insan taleyi ilə müqayisəsini yaradır. “Kərimin ölüsü” ifadəsi, istifadəyə yararsız qalmış, artıq işləməyən bir texniki təsvir edir, lakin bu, adi bir nasazlıq kimi deyil, bir insanın ölümünə bənzədilir.

“*Stansiyada uzadılmamış*” onun tərk edilməsi, unudulmuş, sahib çıxılmayan bir cəsəd kimi təəvvür edilməsinə səbəb olur. “*Bir aydır basdıran yoxdur*” ifadəsi isə vəziyyətin nə qədər acınacaqlı olduğunu vurğulayır – sanki nənki texnika, insan olsa belə, ona laqeyd yanaşılıb, kimsə onun aqibəti ilə maraqlanmır. Bu metafor, həm cəmiyyətdəki biganəliyi, həm də işləməyən, lazımsız hala düşmüş əşyaların və ya insanların unudulmasını ironik şəkildə göstərir.

“*Qoy bir fikrimin qədrasını qım*” [3, s. 257].

S. Rəhman bu metafor ilə fikrin sirliliyini və örtüklər altında gizlənməsi bir həqiqəti ortaya çıxarma prosesini təsvir edir. Qədrələr çox zaman gizlilik, qoruma və ya örtü ilə əlaqələndirilir. “*Fikrimin qədrəsi*” ifadəsi, düşüncələrin bir siri kimi ötürülməsini, onun tam açıq olmadığını bildirir. Qədrə burada yalnız fiziki bir örtük deyil, eyni zamanda danışılmayan, saxlanılan, üstü açılmamış fikirlərin simvoludur.

Qəhrəman sanki uzun müddət bir sandıqda saxlanılan siri açır, onun içindəki həqiqətləri ortaya kötür.

“*Bu sözlər onu göstərir ki, sandıq məhəbbət ömrünü biza bağışlayıb*” [3, s. 261].

S. Rəhman bu metafor ilə məhəbbətin tamamilə tükənməsini, sanki bir insan kimi ömrünü başqalann fəda edərək yox olmasını təsvir edir. “*Ömrünü bağışlamaq*” ifadəsi burada sevginin həyatını tamamilə qırmış, artıq var olmadığına işarə edir. Sanki məhəbbət bir insan kimi yaşayıb, çırpınıb, nəhayət, güclünü itirib və öz varlığını başqaları uğrunda sona çatdırıb. Bu metafor sevginin sonuna çatmasını, onun artıq əvvəlki kimi var olmasını göstərir.

“*Bənövşə, mən beş il bu sənətdə can çürütmüşəm, plan doldurmağın elmini bilərəm*” [3, s. 277].

Bu ifadə çox güclü və təsirli bir metaforadır. Burada “beş il bu sənətdə can çürütmək” və “plan doldurmağın elmini bilmək” kimi təsvirlər, həm mübarizənin, həm də təcrübənin dərindənliyi əks etdirir.

S. Rəhman bu metaforda insanın zəhmətinin və təcrübəsinin qiymətini, hərəkətlərin arxasında dayanan əzmini vurğulayır. “*Can çürütmək*” metaforik ifadəsi insanın əzab-əziyyətlə bir işin üstündə çalışmasını, uzun müddət yorulmadan say göstərməsini ifadə edir. Bu, sənətə olan sevginin və fədakarlığın təzahürüdür. İnsan yalnız bir işə özünü tam həsr etdikdə, zamanla fiziki və ruhsal tükənmə yaşasa da, bu “*can çürütmə*” prosesini bir inkişaf, bir həqiqətə yaxınlaşma kimi görür.

“*Mənim kimi canlı adama onu başa sala bilməyəndən sonra bu dilsiz bina neyləyə bilər*” [3, s. 108].

S. Rəhman bu metafor ilə insanın izah etmək gücünün belə kifayət etmədiyi bir vəziyyəti vurğulayır. Burada “*canlı insan*” ifadəsi bilik və təcrübəyə malik, danışaraq qarşıdakını inandırmağa çalışan bir obraz kimi verilir. Lakin o, nə qədər çalışsa da, heç bir nəticə əldə edə bilmir. “*Dilsiz bina*” isə sanki duyğusuz, ruhsuz, cənsiz bir varlıq kimi göstərilir və onun heç bir təsir gücünün olmadığını bildirir.

“*Yusif elə bilirdi ki, mənə rəislikdən çıxarıb onu qoyacaqlar, gözəldiyi gözləndi*” [3, s. 254].

S. Rəhman yaradıcılığında götürülən bu nümunə ilə isə insanın böyük ümidlərlə gözlədiyi bir şeyin reallaşmamasını təsvir edir. “*Gözəldiyi gözləndi qalmaq*” ifadəsi, sanki bir arzu və ya ümid insanın gözləndi donub qalıb, gerçəyə çevilməyib kimi bir mənzərə yaradır. Bu metaforik ifadə həm ironiya, həm də bir qədər acı gülüş doğuran bir təsvir yaradır.

“*Mənim ömrüm düyümlənib, həyat mənə dərk etmə kimi sızır*” [3, s. 102].

Burada “*düyümlənmək*” sözü, həyatın, duyğuların, təcrübələrin və ya düşüncələrin bir növ iç-içə keçməsi və bir-birinə qarışmasını ifadə edir. Düyüm, bir şeyin bağlı olduğu və ya bürküldüyü bir vəziyyəti təmsil edir, burada isə bir “düyüm” insanın həyatında, hissələrində və ya həyat yolunda qarışdığı çətinliklər və təzadları ifadə edir. Eyni zamanda, “*düyümlənmiş ömür*” ifadəsi, həyatın bir növ “bürkülən” tərəfləri də göstərir. Hər düyüm, bir növ bağlanmış və ya sıxılmış vəziyyəti təmsil edir, yəni insanın həyatında özünü bir növ sıxılmış, tıxanmış hiss etməsi və ya düşüncələrinin sıxışması kimi başa düşülə bilər. Bu “*düyümlənmiş*” vəziyyət, həyatın qarışıq və müəkkəb tərəflərinə işarə edir, amma eyni zamanda onu açmaq, çözmək və aydınlaşdırmaq üçün hələ bir fürsət olduğunu da göstərir. Çünki düyüm açıldıqca, yol daha aydınlaşar.

“*Dünyanın bütün alimləri yığılıb baş sındırırlar; yəni də bir cəpə tapı bilməzlər*” [3, s. 108].

Bu ifadə çox zəngin və çoxşəxli bir metaforadır. “*Baş sındırmaq*” burada düşüncə, beyin yorma və ya problemləri həll etməyə çalışmaq mənasında istifadə olunur. Lakin, bu metaforanın əsas məqsədi daha dərinlik: həyatın və ya bir məsələnin o qədər müəkkəb olduğunu, həttə dünyanın bütün alimləri belə bir yərə gəlsə, bunun qarşısında cəresiz qalmalarını mümkün olduğunu göstərməkdir.

“*Baş sındırmaq*” ifadəsi insanın ağılı isə salmaq, çox düşündüyü, problem üzərində ciddi şəkildə ayaqladığı, lakin bəzən heç bir nəticə əldə edə bilmədiyi vəziyyətləri simvollaşdırır. Bu, bəzən ağıllı tükəndiyi, fərqli düşüncə yollarının tapılmadığı və cəsarətsizliyin yüksəldiyi anları təsvir etmək üçün istifadə edilir. Həm də bu ifadə, insanın həll etmək istədiyi çətinliklərin və ya sualların nə qədər dərin və müəkkəb olduğunu əks etdirir.

Burada “*baş sındırmaq*” həm də bir növ simvolik və ironiya ilə əlaqələndirilir – alimlər və ya ağıllı insanlar belə, bəzən həyatın, insan ruhunun və ya müasir problemlərin sirlərini çözmə bilmirlər. Bu, insanların

⁶⁷ Bakı Dövlət Universitetinin magistrantı, fatime.pasazade@icloud.com

həmişə ağıl və məntiq vasitəsilə bütün məsələləri həll edə bilməyəcəyini vurğulayan bir metaforadır. Bu, həm də insanın müəyyən vəziyyətlərdə hətta ən ağıllı və ən təcrübəli insanların belə çaresiz qaldığına dair bir anlam daşıyır.

"Bəlkə biz ürəyimizin qapısını təmir etdirmişik" [3, s. 146].

Bu metafora çox dərin və təsirli bir anlam daşıyır. "Ürəyimizin qapısını təmir etdirmək" ifadəsi, insanın öz daxili dünyasında bir yenilənmə və ya dəyişiklik keçirməsi mənasını verə bilər. Burada "qapı" simvolu, insanın daxili aləminə, hisslərinə və emosiyalarına olan əlaqəni və ya bağını təmsil edir. Qapı həm də bir keçid nöqtəsidir – açıqdıqda içəriyə girmək mümkündür, bağlandıqda isə insan öz daxili dünyasından uzaqlaşır.

"Ürəyin qapısını təmir etdirmək" cümləsi isə, bir növ, keçmişdə yaşanan travmaların, zədələrin və ya kədərin arxada qalması və insanın daxili aləmini yenidən qurmağa başlaması anlamına gəlir. Təmir etmək, bir şeyin dağılmasından sonra onu bərpa etmək və ya daha möhkəm hala gətirmək deməkdir. Bu kontekstdə, təmir həm də insanın özünü anlamğa, özünü daha yaxşı hiss etməyə və ya həyatına yeni bir istiqamət verməyə çalışması kimi şərh oluna bilər.

Bu ifadə, insanın keçmişdəki travmalara və ya pis təcrübələrə qarşı bir növ mübarizə aparmasını, bu təcrübələri "təmir edərək" özünü yenidən qumasını göstərir. Təmir edilmiş qapı artıq daha möhkəm, daha güclü və daha dayanıqlı olacaqdır, bu da insanın özünü daha yaxşı hiss etməsinə və daxili sabitlik tapmasına işarə edir.

Beləliklə, Sabit Rəhman dramalarında metaforalar təkcə bədii ifadə vasitəsi deyil, həm də cəmiyyətin sosial problemlərini və insan psixologiyasını açan mühüm elementdir. Onun metaforaları həm hadisələri, həm də obrazların düşüncələrini daha təsirli şəkildə təqdim edir, cansız varlıqlara insani xüsusiyyətlər qazandıraraq əsərlərinə dərinlik və ifadəlilik qatır. Yazıçının bu üslubuhəm satirik-ironiya, həm də həyatın dramatik çalarlarını vurğulamaq baxımından xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Rəhman metaforalar vasitəsilə oxucunu düşündürməyə, cəmiyyətdəki realitqları fərqli prizmadan göstərməyə nail olur. Nəticə etibarilə, onun dramlarındakı metaforalar yalnız bədii gözəllik yaratmaqla kifayətlənmir, həm də əsərlərinin ideya-məzmun yükünü daha təsirli və dərin şəkildə ifadə edir.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Halliday M.A.K. An Introduction to functional Grammar. Edward Arnold. (Publishers) Ltd, 1985.

2. Mustafayev M. B. Bədii təsvir vasitələrinin xüsusiyyətləri. Sumqayıt Dövlət Universiteti. Elmi xəbərlər. Sosial və humanitar elmlər bölməsi, c.17, № 2. Sumqayıt: SDU, 2021. s. 25-30.

3. Sabit R. Seçilmiş əsərləri. I cild. Bakı, "Avrasiya Press", 2005, 312 s. 4. Umudova M.T. Metaforaların pragmatikası. Bakı Qızlar Universiteti. Elmi əsərlər. c.12, № 2, 2021. 5 s.

Açar söz: bədii təsvir vasitəsi, metafor, məcazi ifadələr, bədiiilik.

"Метафоры в драматургии Сабита Рахмана" Резюме

Данная научная статья посвящена использованию метафор в драматургии Сабита Рахмана. Метафоры выступают одним из основных художественных средств в стиле писателя. Они служат не только эстетическим целям, но и помогают подчеркнуть социальные и психологические проблемы общества. В произведениях Рахмана метафоры используются в контексте сатиры и иронии, а также раскрывают внутренний мир персонажей. Статья анализирует духовное и художественное описание.

"Metaphors in Sabit Rahman's Dramaturgy" Summary

This research article explores the use of metaphors in Sabit Rahman's dramaturgy. Metaphors serve as one of the primary artistic devices in the writer's style. They are not only used for aesthetic purposes but also function as a means to highlight social and psychological issues within society. Rahman employs metaphors in the context of satire and irony, as well as to reveal the inner world of his characters. The article examines the moral and artistic depiction created by the playwright through metaphorical expressions.

RƏYÇİ: dos.L.Ələkbərova